

УДК 745.52(477.44)«19»

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2024.04.100>

КОЛЯСТРУК ОЛЬГА

докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1099-5868>

KOLIASTRUK OLHA

a Doctor of History, a professor, a head of Culture, Methods of Teaching History and Auxiliary Historical Disciplines Department at Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1099-5868>

Бібліографічний опис:

Коляструк, О. (2024). Зозівська артіль «Ткач»: від унікального художньо-промислового осередка до уніфікованого радянського підприємства. *Народна творчість та етнологія*, 4 (404), 100–109.

Koliastruk, O. (2024). Zoziv's Artil "Tkach": From a Unique Art-Industrial Center to a Unified Sovietized Enterprise. *Folk Art and Ethnology*, 4 (404), 100–109.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЗОЗІВСЬКА АРТІЛЬ «ТКАЧ»: ВІД УНІКАЛЬНОГО ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВОГО ОСЕРЕДКА ДО УНІФІКОВАНОВОГО РАДЯНІЗОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація / Abstract

Мета статті – на прикладі Зозівської вишивальної артілі продемонструвати, як радянська держава використала художньо-промислову підприємливість селян для вкорінення своєї системи в українському соціумі та вирішення гострих економічних проблем. **Основою джерельної бази** дослідження є архівний фонд Вінницької міжобласної художньої промислової спілки. У публікації акцентовано увагу на тому, що злам самодостатньої сільської підприємливості був покладений насильницькою колективізацією, коли депортації і терор голодом фізично знищили запозятливу та свідому частину селянства, решті – завдано моральних травм. На тлі воєнної розрухи й людських втрат у перше повоєнне десятиліття українське село і далі піддавалося жорсткій експлуатації та політичним маніпуляціям. Як наслідок, у період сталінізму закладалися підвалини радянської ідентичності, у якій сутнісні національні ознаки були вихолощені й максимально формалізовані. Через жорстку та послідовну систему радянської політичної обрядовості повоєнного часу українську традиційну культуру – остаточно знівельовано й маргіналізовано, зведено до шароварщини. В основі трансформації – ошуканство й репресивно-пропагандистська методологія. Удавана державна зацікавленість і опікування художніми промислами насправді були спрямовані на: а) встановлення тотального контролю

над селом і максимальне використання його ресурсів; б) забезпечення населення товарами широкого вжитку при найменших державних витратах; в) подальше адаптування радянського стибу життя шляхом позірною поцінування народної культури; г) підтвердження радянської ідеології дружби народів як усередині країни, так і за її межами. Утім, остаточного нищення українськості не вдалося досягти, селяни адаптували радянські інституції та структури для виживання й негласного опору на родинному рівні.

Ключові слова: Зозівська артіль «Ткач», кустарне виробництво, художня-промислова артіль, ткацтво, вишивання, товари широкого вжитку, декорування, спільні майстерні, народні майстрині, надомники.

The purpose of the article is to show, using the example of the Zoziv Embroidery Artil, how the Soviet state has used the artistic and industrial entrepreneurship of the peasants to root its system in Ukrainian society and solve acute economic problems. The archival fund of the Vinnytsia Interregional Artistic Industrial Union serves as the **primary source base for the research**. Attention is paid to the fact that the breakdown of self-sufficient rural entrepreneurship is caused by forcible collectivization, when deportations and terror through hunger has destroyed physically the enterprising and conscious part of the peasantry, and the rest suffered moral trauma. Ukrainian village continued to be subjected to brutal exploitation and political manipulations on the background of war devastation and human losses in the first post-war decade. As a result, during the period of Stalinism, the foundations of the Soviet identity were laid, in which essential national characteristics were emasculated and formalized to the maximum. Ukrainian traditional culture was finally leveled and marginalized, reduced to "sharovarshchyna" because of the rigid and consistent system of Soviet political ritualism of the post-war period. The transformation was based on deception and repressive propaganda methodology. The pretended state interest and patronage of artistic crafts were actually aimed at a) establishing total control over the village and maximum use of its resources; b) providing the population with consumer goods at the lowest state costs; c) further adaptation of the Soviet way of life through apparent appreciation of folk culture; d) confirmation of the Soviet ideology of friendship of peoples both inside the country and abroad. On the other hand, it is not possible to achieve the final destruction of Ukrainianness as the peasants have adapted Soviet institutions and structures for survival and tacit resistance at the family level.

Keywords: Zoziv artil "Tkach", handicraft production, artistic and industrial artil, weaving, embroidery, consumer goods, decoration, joint workshops, folk craftsmen, homemakers.

Вступ. Художньо-промислова діяльність українського селянства ХХ ст. не обділена увагою у вітчизняній гуманітаристиці, утім, переважно нею цікавилися етнографи (Є. Спаська, Г. Скрипник, В. Борисенко, О. Боряк), музейники (В. Щербаківський, І. Гончар), мистецтвознавці (Т. Кара-Васильєва, В. Костюкова), культурологи (А. Варивончик), частково історики (Л. Низова, В. Клименко, Н. Романюк); при цьому такі студії зазвичай здійснювалися окремішньо, поза міждисциплінарними методиками дослідження. За радянських часів народна художньо-промислова творчість утратила самодостатність, була використана радянською владою, з одного боку, для вкорінення на селі, а з другого, – для підкріплення її іміджу у світі як демократичної. Крім того, актуальність комплексного історичного вивчення механізмів радянізації підсилюється постколонізаційними викликами.

Дослідженню окремих питань історії художніх промислів Східного Поділля присвячені праці В. Гребеньової, Н. Жмуд, Т. Кароєвої, В. Косаківського [4; 5; 9] та ін. Джерельну базу розвідки складає архівний фонд Р-3495 «Вінницька міжобласна художня промислова спілка (1946–1949)» [1], що зберігається в Державному архіві Вінницької області.

Виклад основного матеріалу. У 1906 році в с. Зозів Липовецького повіту Київської губернії (нині – Вінницького р-ну Вінницької обл.) місцева поміщиця Юлія Миколаївна Гудим-Левкович (1852?–1918) – меценатка й благодійниця, залюблена в народне мистецтво, – задля заохочення селянської підприємливості, а також популяризації кращих зразків талановитих майстрів ініціювала створення ткацько-рукодільної майстерні. Ткацький промисел був доволі поширеним у Київській губернії, ним у 1910–1911 роках займалися 4497 дворів

(близько 6 тис. осіб) [15, с. 91]. Збут виробів здійснювався через Київський кустарний склад і швидко набув популярності. У 1911 році на базі майстерні створено кустарну артіль, у якій були задіяні 120 осіб, що відтворювали давні зразки килимів, скатертин, порт'єр, церковного одягу. Керівниця артілі прагнула відродити у вишивці досягнення українського бароко та зберегти традиції народного мистецтва. За аналізом В. Костюкової, майстерня була найбільш послідовною у збереженні народних традиційних технік української вишивки, ніж інші осередки [10, с. 59]. З 1912 року почала працювати майстерня вибійки. До Першої світової війни в артілі «Ткач» працювали півтори сотні кустарів і 30 найманих робітників [12, с. 135], вона вважалася одним з найбільших осередків художнього промислу на Правобережжі, мала філії в навколишніх селах Очеретня, Біла, Ротмистрівка (нині – Вербівка) та ін. [14, с. 61].

Зозівська артіль в історії художніх промислів за значенням не поступається таким добре відомим народномистецьким центрам, як артіль у с. Оленівка Васильківського повіту Київської губернії (нині – Фастівського р-ну Київської обл.), що діяла за підтримки В. Ханенко; вишивальна майстерня Н. Давидової¹ у с. Вербівка Кам'янського повіту Київської губернії (нині – Черкаського р-ну Черкаської обл.), кустарний пункт Семиградової і Прибильської в с. Скопці Переяславського повіту Полтавської губернії (нині – с. Веселинівка Броварського р-ну Київської обл.) тощо [8, с. 319–322, 329–332; 12, с. 136–137]. Для підсилення художніх промислів до цих осередків прийшли художники-професіонали: В. Кричевський – в Оленівці; В. Болсунова та Є. Прибильська – у Решетилівці; О. Екстер та К. Малевич – у Вербівці [8, с. 323]. У с. Зозів на запрошення Ю. Гудим-Левкович був задіяний М. Нестеров [2, с. 36].

На Першій південно-руській кустарній виставці в Києві (1906) зозівські вироби відзначено малою срібною та бронзовою

медалями. Це були оригінальні килими з геометричним орнаментом і ритмічно-колеристичним шиттям унікальними техніками барвистими шерстяними нитками по гладкому тонкотканому полотні чорного або червоного кольору [2, с. 26, 28]. Килими, що призначалися для покриття столів, ліжок, лавок, наступного року в Петербурзі були представлені на персональній виставці М. Нестерова й викликали неабияке захоплення. У 1912 році в самому Зозіві влаштовано виставку, за яку артіль отримала малу золоту медаль. Окрім того, працівниць було нагороджено великою срібною медаллю та похвальною грамотою Київського губернського земства; від Липовецького сільськогосподарського товариства артіль отримала дев'ять похвальних грамот і грошові винагороди. У 1913 році на Другій всеросійській кустарній виставці та на Всеросійській промисловій виставці в Петербурзі Зозівська артіль відзначена премією і спеціальними нагородами [12, с. 63–64]. Укладені тоді вигідні контракти щодо експорту виробів не вдалося реалізувати через початок Першої світової війни, артіль занепадала. Майстрам удавалося підтримувати ремесло вишивки і ткацтва в родинному колі в межах елементарного задоволення життєвих потреб.

Після мілітарної перемоги більшовиків над Українською національно-визвольною революцією, у 1920-х роках розпочалася системна й далекоглядна робота з укорінення радянського окупаційного режиму на українських землях. Успадковане від дореволюційного часу кустарне виробництво знову стало актуальним в умовах повоєнної розрухи. Сприяння кустарям, об'єднаним в артілі й кооперативні спілки, від державних органів заохочував декрет радянської влади «Про кустарну та дрібну промисловість» від 7 червня 1921 року [7, с. 16].

Підтримка радянськими органами українського кустарного виробництва цілком корелювалася з проголошеними державними програмами більшовиків – НЕПом (1921)

й українізацією (1923) – для заохочення підприємливості, з одного боку, та нейтралізації чужості влади, – з другого. Основним мотивом підтримки кустарів у цьому разі було «не так піклування про збереження і дальший розвиток мистецтва народної вишивки, як необхідність трудового завантаження селянок (згодом – колгоспниць) у зимовий період року» [11, с. 97]. Відтоді, як наголосила А. Варивончик, народну творчість почали переводити з традиційного родинного кола до загальносуспільного, використовуючи багатотисячні надбання в промисловості як основу для створення нових витворів мистецтва та масової культури [3].

Цех ручного вишивання в с. Зозів називали кустарнею, він був розташований у центрі села в невеликому будинку, неподалік старовинного шляху [13, с. 55]. Ткацький промисел повною мірою не вдалося відновити, але зозівські кустарі все-таки зберегли для свого артільного об'єднання первинну назву «Ткач», імовірно, на знак доброї пам'яті про гарну справу.

Спочатку вишивки вироблялися для місцевого населення, утім, сенс полягав у задоволенні потреб городян, учораших селян, які найнялися на роботу на нові фабрики й заводи в місті. Неабиякий попит мали чоловічі та жіночі сорочки, а для оздоблення побуту – серветки, фіранки, порт'єри тощо. Першою майстринею, що заохотила людей працювати на продаж, стала О. Вдовиченко, яка добре розумілася на місцевих орнаментах, ще й закінчила Харківську художню школу [13, с. 55]. У її пам'яті закарбувалося, як працювала рукодільна майстерня до війни. Удалося відновити оригінальні вишивки сухозліткою (золотою та срібною ниткою) на шовку. У 1923 році ці вироби зозівських майстринь були представлені в Москві на Всесоюзній сільськогосподарській та кустарно-промисловій виставці. Тоді ж вони потрапили на експорт, зокрема до Лондона й Парижа [7, с. 21]. При цьому належної організації і підтримки бракувало: «...у 1923–1925 роках Зозів, як і Оленівка, ледь живо-

тіли» [12, с. 139] через брак матеріалів та погану логістику.

Є. Спаська з гіркотою констатувала: «В ці часи народне мистецтво глибоко не вивчалося. В кустарних осередках було дилетантське ставлення до нього; не було розуміння важливості створення зразків для масового виготовлення речей сучасного вжитку, не було й розуміння й важливості вивчення і вживання місцевого, характерного для кожного [виробу. – О. К.] орнаменту й техніки, знайомих і звичних для головної маси кустарок» [12, с. 141].

Після XV з'їзду ВКП(б) (1927), який оголосив курс на колективізацію, кустарів почали активно примушувати вступати до артілей або колгоспів. Станом на 1930 рік Зозівська артіль «Ткач» входила до десяти чинних артілей художнього промислу на Поділлі. Під час проведення колективізації режим згортав автономію промислів та їх ініціативу. З 1934 року єдиний для всієї країни Статут кооперативної промислової артілі передбачав підпорядкування адміністративно-командному плануванню й забезпечував уніфікацію виробництва.

З 1936 року всі художні артілі ввійшли до складу новоствореної Української художньо-промислової спілки (Укрхудожспілки, УХПС) за галузевим принципом підпорядкування. З одного боку, створення УХПС було позитивним явищем, оскільки вона опікувалася народними майстрами, дбала про централізоване постачання сировини, збут готової продукції, організацію різноманітних виставок та ін. Завдяки Укрхудожспілці збережено основні осередки народного мистецтва. З другого, – виникли нові форми організації праці. Офіційно затверджувався еталон, виготовлений зазвичай професійними художниками. З'явилися такі поняття, як тиражування творів, виконання плану, що часто призводило до нівелювання творчої ініціативи народних майстрів, перетворення їх на слухняних виконавців. Саме в 1930-х роках у зразках, розроблених художниками промислів, з'являється радянська

емблематика, плакатність, відбувається спрощення засобів виразності, посилення монументальності, перетворення обрядових рушників, тканих виробів, килимів у тематичні панно [8, с. 338].

Напередодні німецько-радянської війни артіль «Ткач» об'єднувала понад 320 майстринь [13, с. 56], але вимушено перервала свою діяльність. Наразі поки що невідомо про її функціонування за часів окупації. Майно артілі, рештки продукції та сировини були розтягнуті, щось продано, але багато розкрадено й занедбано. Максимально перевівши економіку на воєнні рейки, держава вже на початку війни усвідомила кризову ситуацію із забезпеченням населення товарами першої необхідності². Відразу після звільнення від нацистської окупації влада заходила на відновлювати художні промисли на селі.

Зозівська артіль офіційно зареєстрована в серпні 1945 року, про першу партію виготовленої продукції звітувала на початку осені [1, спр. 280, арк. 11; спр. 381, арк. 13]. Артіль підпорядковувалася Київській міжобласній художній спілці, рада якої дала дозвіл на її діяльність на підставі статуту 1934 року, його чинність була підтверджена на загальних зборах артілі 20 жовтня 1945 року [1, спр. 97, арк. 29].

Починати доводилося фактично з нуля. Через труднощі з ремонтом приміщення, погане постачання сировини, нестачу палива не можна було нормально продовжувати роботу, план не виконувався. Більшість вишивальниць брали роботу додому, працювали при каганцеві, відтак вишивки виходили неякісні, брудні, за них мало платили. Наприкінці 1945 року в с. Зозів налічувалося 50 вишивальниць-надомниць, спільної майстерні не було де організувати, загалом в артілі нараховувалося 56 працівників, при цьому 54 із них – жінки, переважно молоді (84 %): восьмеро дівчат до 17 років, 36 вишивальниць – не старші 26 років [1, спр. 381, арк. 18].

Про спільну майстерню Зозівської артілі повідомлялося в першому квартальному звіті

за 1946 рік, там працювали 23 вишивальниці [1, спр. 62, арк. 38]. Її очолила молода майстриня Г. Д. Саліна, яка й зуміла налагодити спільне виробництво [13, с. 56]. Повернення до колективізованого виробництва в спільній майстерні не лише забезпечувало суворий нагляд над виробничим процесом, його інтенсифікацію в разі необхідності прискореного виконання плану, але й уможливило повний контроль над працівницями, зокрема їх поведінковими звичками, почуттями та настроями, побутом і приватним життям тощо.

Наприкінці року в артілі працювали вже 32 майстрині й 70 надомниць [1, спр. 171, арк. 19]. Оплата продукції здійснювалася залежно від кількості та якості затраченої праці відповідно до розробленої тарифної системи. Крім витратного матеріалу, на зароблені гроші закуповували й обладнання [9, с. 64]. Навесні 1947 року структурувалося керівне ядро артілі, до її правління ввійшли: Купренко Григорій Іванович (1920 р. н.) – голова, Саліна Галина Дмитрівна (1920 р. н.) – завідувачка виробництва, а також Клименко Наталія Володимирівна (1919 р. н.), Вдовиченко Гнат (Ігнатій) Васильович (1898 р. н., фронтовик, нагороджений медалями), Марценюк Марія Фастівна (1930 р. н.) [1, спр. 97, арк. 21]. До артільного БОТУБа було обрано Ямкову Г. Д., Ільчук Д. К., Панасюк Д. Ф. [1, спр. 97, арк. 15 зв.].

Місцева влада, спекулятивно покликаючись на славетне минуле артілі, докладала зусиль, аби відродити виробництво. Голові сільської ради Зозова було наказано забезпечити поповнення артілі зі складу чотирьох підпорядкованих їй колгоспів 26 жінками-вишивальницями – на засадах подвійного членства, відповідно до статті 17 статуту Укоопромартілі [1, спр. 97, арк. 6]. Однак організаційна неузгодженість давалася знаки: «Півмісяця вдома вишиваємо, а півмісяця в полі, бо на роботу ходити тоже треба було. Після війни в майстерні навіть сісти не було де. Хто на вікні, хто на полу. При каганцеві вночі вишивали» [5, с. 146].

У зв'язку з весняними роботами на колгоспних полях і завантаженням жінок-вишивальниць весь світловий день правління артільні непокоїлося, що виконання плану опиниться під загрозою, пропонувалося негайно укласти договори з тими колгоспами, де вони ще не були оформлені [1, спр. 97, арк. 14].

Водночас, попри нормативні приписи щодо трудового навантаження колгоспниць-артільниць, з боку голів колгоспів траплялися випадки економічного тиску (незарахування трудоднів, невплата зарплати), шантажу (позбавляння карткового забезпечення), шкідництва (навмисне псування й нищення вишитих робіт, особливо в надомниць), персональних образ (обзивання «хапугами» через додатковий заробіток). До прикладу, дослідниці Н. Жмуд і В. Гребеньова наводять у своїй статті задокументовану скаргу [1, спр. 101, арк. 3а] майстрині Немирівської артілі «Червона вишивальниця» Т. Семененко: «... у мене було 60 соток городу, але в зв'язку з тим, що я працюю в артілі, вишиваю сорочки, в мене відрізали 30 соток землі» [4, с. 183]. Зрозуміло, що такі свавільні дії пояснюються не особистою злосливою вдачею конкретних людей, а репресивною системою визиску загалом, коли голови колгоспів були одночасно суб'єктами й об'єктами терору.

Правління розробляло шляхи поповнення кооперативу. По-перше, це підготовка молодих вишивальниць. 15 січня 1947 року атестаційна комісія у складі Купренка Г. І. (голова артілі), Саліної Г. Д. (зав. виробництва), Ходацької Н. З. (комірниця), Клименко Н. В. (бригадирка-«стахановка»), Причепи І. («стахановка», очільниця молодіжної бригади) екзаменувала учениць, які пройшли курс індивідуального навчання. Успішно склали іспит Білик Н. А., Лаврик М. Г., Кучер М. А., Тельнюк М. І. [1, спр. 97, арк. 23], їх зарахували до артілі за умови найближчим часом пройти курси по техмінімуму [1, спр. 318, арк. 13, 18]. По-друге, здійснили спробу організації бригад-вишивальниць у сусідніх селах [1,

спр. 97, арк. 7 зв.]. По-третє, враховуючи скрутне становище, хлібні картки видавали лише працівникам спільних майстерень [1, спр. 276, арк. 3].

Головним способом досягнення результату була наднормова праця без вихідних, для цього застосовували метод соціалістичного змагання. У ньому мусили брати участь не лише працівниці спільних майстерень, але й надомниці. Практикували і міжартільні змагання, зозівські кустарки оголосили про виробниче суперництво з артіллю «Червона вишивальниця» з Немирова [1, спр. 97, арк. 16]; обов'язково мали реагувати на республіканські й загальносоюзні починання, зокрема зозівці змагалися з артільниками з Ленінградської області [1, спр. 381, арк. 22] та київськими артілями «Художник» і «Художпром» [1, спр. 97, арк. 5].

Як наслідок усіх докладених зусиль, запротокольовано успішне «виконання зобов'язань соціалістичного змагання на честь 30-річчя Великої жовтневої соціалістичної революції і другого року сталінської п'ятирічки», чимало майстринь річну норму виконали достроково (за 10, а то й за 9 місяців) з істотним перевиконанням. Серед передовиків, яких за нормами того часу називали «стахановками», були зокрема: Пустовіт Горпина – 142 %; Клименко Наталія – 138 %; Марценюк Марія – 139 %; Причепи Ірина – 148 % (їй не було ще й 17 років!); Смаровоз Марія – 136 %; Вдовиченко Фросина – 145 % (донька першої довоєнної очільниці артілі); Ямкова Ганна – 106 %; Панасюк Дарка – 104 %; Олійник Марія – 114 %; Котляр Ганна – 138 %; Шевчук Варка – 137 %; Падюк Мотря – 132 %; Каменчук Марія – 107 % [1, спр. 97, арк. 48]. Вони отримали премії МОХПС, а ще 17 членів артілі були нагороджені грамотами від Вінницького облвиконкому. Загальна сума винагород – 4 820 руб. [1, спр. 97, арк. 48–48 зв.].

В асортименті виробів артілі можна виокремити дві групи товарів масового попиту. Передусім це лінійка одягу, оздобленого ручною вишивкою: чоловічі сорочки, жіно-

чі бавовняні сорочки на бретельках, жіночі блузи, жіночі плаття, дитячі плаття (дошкільні, шкільні, підліткові). Стандартизоване виробництво зумовлювало уніфікацію та спрощення орнаментальних композицій, відтак не йшлося про авторську оригінальність і регіональну унікальність.

Другу групу складали вироби для прикрашення інтер'єру, у переліку – скатерки, серветки, доріжки в асортименті, гардини, порт'єри, фіранки, наволочки тощо [1, спр. 381, арк. 143]. При їх виготовленні композиційний малюнок вишивки спрощувався, утрачав традиційний символізм, натомість у спеціальних замовленнях (до знаменних дат, подій, ювілеїв) додавалися елементи з радянською символікою.

Станом на 1948 рік виробничий план у Зозівській артілі «Ткач» був збільшений до 200 тис. руб. [1, спр. 97, арк. 35]. У березні 1948 року до артілі входило 97 майстринь, плінність – невисока, упродовж року з різних причин вибули з артілі 8 вишивальниць, але було прийнято 11 нових майстринь [1, спр. 97, арк. 5, 60]. Артіль працювала ритмічно, якщо справно постачалася сировина [1, спр. 381, арк. 36]. Трудилися цілими родинками: Фросина, Оксана, Анна, Марія Вдовиченки; Ірина і Катерина Причепи; Лідія, Віра, Марія Папроцькі; Ганна, Марія, Гафія, Явдоха Олійники; Христина, Віра, Секлета Шевчуки; Дарка й Ніна Панасюки; Ганна і Марія Вихристюки; Ганна й Олена Ямкові та ін. [1, спр. 97, арк. 63–63 зв.]. Жінки-ударниці в артілі та колгоспі були передовими. Марія Вдовиченко, яка втратила чоловіка, після війни залишилася з чотирма дітьми, але очолила передову колгоспну бригаду, а в артілі передавала рукодільний досвід юним ученицям. Майстрині Г. Вихристюк, В. Швидка, Т. Ващук, М. Члек зберігали за собою репутацію п'ятисотниць у ланках з вирощування цукрового буряка [14, с. 63].

Чималий досвід членів артілі, зокрема управлінський, сприяв ритмічному зростанню обсягів виробництва. Якщо в 1945 році артіль виробила лише на 14,0 тис. руб. [1,

спр. 318, арк. 1–98], то вже наступного року, попри складнощі переходу з Київської міжобласної спілки (КМОХПС) до Вінницької МОХПС та затримку сировини, – на 67,1 тис. руб. [1, спр. 342, арк. 6]. А вже з 1947 року артіль вийшла за свої потужності, продукуючи вироби на 201,3 тис. руб. (1947), 205,2 тис. руб. (1948) [1, спр. 276, арк. 7], а на 1949 рік керівництво Вінницької спілки вже розраховувало для неї план на 350 тис. руб. [1, спр. 276, арк. 12]. Доволі стабільний економічний стан артілі вплинув на рішення керівництва Вінницької МОХПС зберегти її та підсилити. Коли в листопаді 1948 року було ухвалено рішення про об'єднання малих, нерентабельних артілей із великими, то до зозівського кооперативу приєднали липовецький [1, спр. 125, арк. 174]. Однак у листопаді 1949 року у зв'язку з ліквідацією обласних і міжобласних спілок Зозівська артіль перейшла в безпосереднє підпорядкування Укрхудожпромспілки, повністю втратила автономію, стала підрозділом державного підприємства.

На наш погляд, радянська підтримка українських художніх промислів була абсолютно позірною і, по суті, являла собою прагматично-цинічну експлуатацію народної культури в ідеологічних, мобілізаційно-політичних, соціально-економічних цілях, фальшувала й нівелювала справжні цінності та традиції, деформуючи її зміст і підмінюючи її роль у суспільному житті українців. Архівні документи (реєстраційні форми, кадрові анкети, різноманітні звіти, стенограми, протоколи, довідки, доповідні) свідчать про системне поновлення радянської інституційно-структурної організованості через систему агітаційно-пропагандистської (політінформації, лекції, випуск стіннівок, проведення соцзмагань) і культурно-масової (гуртки художньої самодіяльності, клубна й військово-патріотична активність, бібліотечне обслуговування) роботи. Документи засвідчують, що нагляд – постійний і щільний. Так, на зборах колективу мав бути присутній представник з області, якого зазвичай обирали до президії

і на головування; до протоколу обов'язково додавали список присутніх (облік писаний від руки російською мовою з очевидною трансформацією імен: Ганна – Анна, Дарка – Дар'я, Явдох – Євдокія, Ярина – Ірина). У порядку денному – суто виробничі й організаційні питання, контрольно дисциплінарні та уніфікаційно стандартні за своїм змістом і посилом (це відстежується й за даними інших артілей), які унеможливлювали обговорення творчих ініціатив і пошуків, нівелювали особистісні позиції, натомість налаштовували почасти на удавання, обман, доносництво, лицемірство й байдужість, а головне, на мімікрію згоди та колективної єдності. Впадає у вічі, що чітко структуровані російськомовні опитувальні і звітні форми, виготовлені типографським способом великими накладами, повторювалися з року в рік, відтак послідовно насаджуючи радянські норми та орієнтири. Селян привчали брати участь у добре продуманих політичних ритуалах, виказувати публічні прояви «громадянських емоцій» (любов до Батьківщини, відданість партії і сталіну, участь у соцзмаганнях, осуд «ворогів народу»), які правила маркерами залученості до єдиного політичного світу. Так через політичні ритуали сталінізму пересічні громадяни приймали санкціоновану радянську ідентичність [6, с. 12–13]. На її зміцнення

передусім впливала «більшовицька мова», при цьому зовсім не важливо, чи вірили носії цієї мови в те, що казали, важливо, що вони знали, якою мовою слід говорити.

Висновки. Таким чином, у часи сталінізму українське село було піддане жорстокій експлуатації, репресіям і політичним маніпуляціям задля того, щоб сформувати радянську ідентичність, деконструювати національну свідомість. Завдяки послідовному впровадженню радянської політичної обрядовості українська традиційна культура була остаточно знівельована й маргіналізована, зведена до шароварщини. Трансформації уможливлювалися системним ошукаństwом, репресіями та пропагандою. Удавана державна зацікавленість і опікування художніми промислами насправді спрямовувалися на: а) встановлення тотального контролю над селом і максимальне використання його ресурсів; б) забезпечення населення товарами широкого вжитку при найменших державних витратах; в) адаптування радянського стибу життя шляхом позірною поцінування народної культури; г) підтвердження радянської ідеології дружби народів як усередині країни, так і за її межами. Утім, остаточного нищення українськості не вдалося досягти, селяни адаптували радянські інституції і структури для виживання й негласного опору на родинному рівні.

Примітки

¹ Наталія Михайлівна Давидова (1875–1933) – донька Ю. М. Гудим-Левкович, віце-голова Київського кустарного товариства (1906–1916). Продовжила справу матері з підтримки художніх промислів у Центральній Україні, її майстерні нараховували до 30 тис. осіб, заохочувала до співпраці художників-авангардистів; колекціонерка, знана майстриня-вишивальниця. З 1920 року і до кінця життя – в еміграції, продовжувала популяризувати українське народне мистецтво.

² Детальніше див.: Кароєва Т. Р., Гребеньова В. О. Нормативна база функціонування художніх промислів УРСР у повоєнний період (1944–1949). *Старожитності Лукомор'я*. 2024. № 1 (22). С. 125–132. DOI : <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.1.254>.

Джерела та література

1. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-3495. Вінницька міжобласна художня промислова спілка. 1946–1949 рр. Оп. 1.
2. Бабенчиков М. В. Народное декоративное искусство Украины и его мастера. Москва : Гос. архитект. изд-во, 1945. 90 с.
3. Варивончик А. Збереження та розвиток традицій народної художньої вишивки Київщини у «Виробничо-художньому об'єднанні імені Т. Г. Шевченка» (1944–2004 рр.). *Вісник КНУКіМ*. 2008. № 1 (20).
4. Гребенюва В. О., Жмуд Н. В. Відновлення діяльності Немирівської артлі «Червона вишивальниця» (1944–1947). *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження : Матеріали XXXIV Вінницької всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 3 листопада 2022 р. Вінниця, 2022. С. 181–184.*
5. Гребенюва В. О., Косаківський В. А. Відновлення діяльності Клембівської артлі «Жіноча праця» (1944–1949). *Вісник історичного факультету ВДПУ ім. М. Коцюбинського : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. А. Зінко. Вінниця : Твори, 2024. Вип. 24. С. 141–148.*
6. Єкельчик С. Повсякденний сталінізм: Київ та кияни після Великої війни. Київ : Laurus, 2018. 306 с.
7. Історія декоративного мистецтва України : в 5 т. / голов. ред. Г. А. Скрипник ; наук. ред. Т. В. Кара-Васильєва / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2011. Т. 4. 512 с.
8. Кара-Васильєва Т. В. Історія української вишивки : альбом. Київ : Мистецтво, 2008. 464 с.
9. Кароєва Т. Р., Гребенюва В. О. Чоловіча сорочка в асортименті вишивального промислу України повоєнного часу (1945–1949). *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 2. С. 58–67. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.058>.
10. Костюкова В. М. Вишивальне мистецтво Київщини ХХ – початку ХХІ століття (типологія, стилістика, традиції та сучасна трансформація : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / НАН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2015. 231 с.
11. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / відп. ред. Запаско Я. П. Львів : Вид-во Львівського університету, 1969. 190 с.
12. Народнознавчі та мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської / голов. ред. Г. Скрипник. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2015. 600 с.
13. Роговий О. І. Зозів: енциклопедія села. Липовець : Поліграфіст, 2002. 112 с.
14. Роговий О. І. Про що шумлять верби: історичні нариси про Корчинці, Ротмистрівку-Вербівку (XVIII–XXI ст.). Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2010. 344 с.
15. Романюк Н. Й. Сільські підприємці і підприємництво: 1861–1914 рр. (за матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). Житомир : Полісся, 2012. 584 с.

References

1. *State Archives of Vinnytsia Region*. Fund R–3495. Vinnytsia Interregional Artistic Industrial Union. 1946–1949. Inventory 1 [in Ukrainian and Russian].
2. BABENCHYKOV, Mikhail. *Folk Decorative Art of Ukraine and Its Masters*. Moscow: State Architectural Publishing House, 1945, 90 pp. [in Russian].
3. VARYVONCHYK, Anastasiia. Preservation and Development of Traditions of Folk Artistic Embroidery of Kyiv Region in the "T. H. Shevchenko Production and Art Association" (1944–2004). *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts*, 2008, no. 1 (20) [in Ukrainian].
4. HREBENIOVA, Valentyna, Natalia ZHMUD. Restoration of the Activities of the Nemyriv Artil «Red Embroiderer» (1944–1947). *Vinnytsia: Past and Present. Local studies: Materials of the 34th Vinnytsia All-Ukrainian University of Science Regional History Conf.*, November 3, 2022. Vinnytsia, 2022. pp. 181–184 [in Ukrainian].
5. HREBENIOVA, Valentyna, Viktor KOSAKIVSKYI. Reviving the Activity of the Klembivka Artil "Women Work" (1944–1949). In: Yuri ZINKO, ed.-in-chief. *Bulletin of the Historical Faculty of Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University: Collected Scientific Works*. Vinnytsia: Works, 2024, iss. 24, pp. 141–148 [in Ukrainian].
6. YEKELCHYK, Serhii. *Everyday Stalinism: Kyiv and Kyivans after the Great War*. Kyiv: Laurus, 2018, 306 pp. [in Ukrainian].
7. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *History of Decorative Art of Ukraine: In Five Volumes*. Tetiana KARA-VASYLIEVA, scientific ed. NAS of Ukraine; M. Rylskyi IASFE. Kyiv: M. Rylskyi IASFE, 2011, vol. 4, 512 pp. [in Ukrainian].
8. KARA-VASYLIEVA, Tetiana. *History of Ukrainian Embroidery: An Album*. Kyiv: Art, 2008, 464 pp. [in Ukrainian].

9. KAROIEVA, Tetiana, Valentyna HREBENIOVA. *Men's Shirt in the Assortment of Embroidery Industry of Post-War Ukraine (1945–1949)*. *Folk Art and Ethnology*, 2024, no. 2 (402), pp. 58–67. DOI:<https://doi.org/10.15407/nte2024.02.058> [in Ukrainian].
10. KOSTIUKOVA, Viktoriia. *Embroidery Art of Kyiv Region in the 20th – 21st Century (Typology, Stylistics, Traditions and Modern Transformation: A Ph.D. in Art Studies Thesis: special. 26.00.01 "Theory and History of Culture"; NAS of Ukraine; M. Rylskyi IASFE, 2015, 231 pp. [in Ukrainian].*
11. ZAPASKO, Yakym, ed.-in-chief. *Essays on the History of Ukrainian Decorative and Applied Arts*. Lviv: Lviv University Publishing House, 1969, 190 pp. [in Ukrainian].
12. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *Ethnological and Art Studies Works of Yevheniia Spasska*. Kyiv: M. Rylskyi IASFE of the NAS of Ukraine, 2015, 600 pp. [in Ukrainian].
13. ROHOVYI, Oleksandr. *Zoziv: Encyclopedia of the Village*. Lypovets: Polygraphist, 2002, 112 pp. [in Ukrainian].
14. ROHOVYI, Oleksandr. *About what the Willows Make Noise: Historical Essays about Korchyntsi, Rotmystrivka-Verbivka (18th – 21st Centuries)*. Vinnytsia: State Cartography Factory, 2010, 344 pp. [in Ukrainian].
15. ROMANIUK, Nelia. *Rural Entrepreneurs and Entrepreneurship: 1861–1914 (After the Materials of Kyiv, Podillian and Volhynian Provinces)*. Zhytomyr: Polissia, 2012, 584 pp. [in Ukrainian].

Отримано / Received 07.06.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 05.12.2024